

A görög probléma és a tanulás tanulása

VISSZHANG - LIX. évfolyam, 34. szám, 2015. augusztus 19.

Róna Péter egy héten belül két írásában is foglalkozott Európa és Görögország akut problémájával. Az elsőben (*Európa és a német Zeusz, Magyar Nemzet*, júl. 9.) történelmi verdiktben marasztalja el a „térkép” haszonélvezőjét („Persze jókat lehet azon vitatkozni, egyenesen veszekedni, hogy ki hazudik, Varufakis vagy Schäuble; hogy ki a lustább, a görög, aki éves átlagban 2037 órát dolgozik [ha van munkája], vagy a német, évi 1388 órás átlagával. De nem ez a lényeg. A lényeg az, hogy egy évszázad leforgása alatt Németország harmadszorra szakítja szét Európát, harmadszorra hiszi el magáról, hogy felsőbbrendű erényessége őt *Európa urává* predesztinálja, akinek joga a leszakadókat az út szélén hagyni.”) A másodikban pedig (*A görög probléma, Népszabadság*, júl. 11.) közgazdaság-tudományi konkrétsággal fogalmazza meg, mi is az a *rendszerpatológia* az „*euró szervezetében*”, ami a német gazdaságot *eo ipso* versenyelőnybe, a görögöt és a hozzá hasonló mediterrán gazdaságokat pedig eleve leküzdhetetlen hátrányba helyezi. („Ha a görög gazdaság gyengébben teljesít, mint a német, de fizetőeszköze ugyanannyit ér, akkor a német euró a göröggel szemben alulértékelt lesz, ami tovább erősíti az erős német gazdaságot, és gyengíti az amúgy is gyenge görögöt.”)

Ez a megkülönböztetés – „*Mi a lényeg, mi nem az?*” – a különféle tudományágak problémamegoldásából, mondhatni interdiszciplinárisan ismerős. Hiszen már maga a kategorikus német álláspont is (az áldatlan helyzetet a bajba került nép „fegyelmetlensége” okozza), túlmutat az ökonómián a szociológia, sőt a nemzetkarakterológia (kultúrantropológia) irányába. Ám a problémák ilyen jellegű egyszerűsítő tisztázása legmesszebbre talán a menedzsmenttudományok és ezeken belül a szervezeti tanulás tematikájában jutott el. Ez az *egyhurkos* versus *kéthurkos tanulás* területe és évtizedek óta akciókutatói gyakorlata, amely kipróbáltan továbblandíti az elakadt erőforrás-menedzselést. Így sikertörténete alapján bevilágító lehet az olyan zsákutcából való kiútkeresésben is, amilyenbe az euróövezet lavírozta magát, épp mivel szakadék szélére kerülése nyilván a félrevezető „kognitív mappának” köszönhető.

Így a kidolgozottabb mikroléptékből (vállalati, üzleti-szervezeti) talán hasznosan hozható fel a nemzetközi politikai-gazdasági szintre már az a tapasztalat is, hogy „a jelentéktelen problémákban érvényes információkat produkálni képes szervezetek, a sors iróniája folytán éppen a fontos, kockázatos, fenyegető vitapontokban termelnek érvénytelen, haszontalan ismereteket, ahol pedig a legnagyobb szükség volna érvényes és releváns információkra” (Argyris, 1971). Sőt ez az empirikusan megfigyelt szabályszerűség még élesebb formában is lelepleződött: „A szervezetek szelektálják azokat az eseményeket, amikből *szabad tanulni*, és féltékenyen elrekesztik azokat, amikből *nem szabad (!)*.” (Argyris/Schön: *Organizational learning*, 1978). Szabadon tanulhatunk mindazon esetekből (tehát szabad hibát felfedeznünk és korrigálnunk az ehhez szükséges információ begyűjtésének engedélyezésével, sőt elősegítésével), amelyekben tökéletlenül hajtottunk végre egy elfogadott célkitűzést, feladatot, normát, és most „meaculpázva akarunk megtérni” az elhagyott irányvonalhoz.

Minden szervezet automatikusan az egyhurkos tanulásra áll rá. Ezt nem kell tanítani. De tartalma szervezetenként különböző. Már mikroszinten is, tehát üzeneként, intézeteként vagy akár szerkesztőségeként is más és más, amiről illik, dicséretes dolog beszélni, és – legalább árnyalatilag – mások a tabuk. E szervezetenkénti különbözőség és változatosság természetesen még nagyobb lehet léptékszintek között. Ám az egyszerű alapképlet szilárdan azonos. Mind az automatikusan beálló egyhurkos tanulás, mind a jó esetben is csak külső szakértők által és belső ellenállások ellenében modellezhető és megtanítható kéthurkos ugyanarról a pontról: a vezérlő normák és célkitűzések blokkjából indul, és innen még három további blokkban vázolható fel: 2. az akciók, 3. a következmények, 4. az eltérés

az elvárttól.

Csak hogy míg a várt eredmény elmaradásától, magyarán, a kudarcától, felsülésről az egyhurkos tanulás csupán az 1. és a 2. blokk közé csatol vissza, vagyis az origóból már kiindult nyíl utáni szakasztól vizsgálja a hibalehetőséget: „hol rontottátok el a kivitelezést?!”, addig a kéthurkos tanulás visszacsatolási pontja egygel hátrébbra, az egész legelejére helyeződik: „vajon célképzeteink helyesek voltak-e, vagy már azokban borítékolható volt a bukás?” (E tisztázó metodika egyébként hasonlít a magyar származású Peter Drukker menedzsmentkutató csattanós formulájára: „do the thing right” helyett „do the right thing”.)

Róna Péter narratívájában nem nehéz beazonosítani, hogy a „német Zeus” olümposzi magasságból letekintő verziója, illetve a mély mocsarakban vonszolódó Európa keserves tapasztalatai közül melyikük a hány hurkos tanuláshoz jut el, amikor a kudarcot értelmezi és helyrehozni törekszik.

Ám a Rónának válaszoló reflexiónk címébe tűzött „tanulás tanulásának” témája csak itt következik. Ha ugyanis a kéthurkos tanulás ennyivel realistább, de rokonszenvesebb, igazságosabb, emberibb is, mint a csupán egyetlen hurok (selyemzsinór?) végső megoldását oktrojáló, akkor miért haboznak a józan elmék és erők, hogy a rosszról jobbra váltsanak? Nemde ez volna a közös érdek is, tehát nemcsak a Róna Péter metaforájában „elrabolt (lerabolt?) Európa” szebb jövője, de távlatilag az Olümposziak szempontjából is? (Vö. a nyírándó birkák etetéséről bölcselkedő Mária Teréziát.) – Nos, a menedzsmenttudományi kutatások kiderítették, hogy míg az egyhurkos tanulás magától tenyészik, mint a gyom, a kéthurkos olyan mint a kultúrnövény: ültetni, ápolni, óvni kell, hogy termést hozzon. És itt lép a képbe az ún. *deutero* (másodlagos) tanulás. Kérdésünkre pedig úgy kaphatunk meggyőző választ, ha ez utóbbi természetét *általános rendszerelméleti* perspektívában – tehát még az emberi kommunikációénál is alapvetőbb szabályszerűségek szintjén – vizsgáljuk. (Ahhoz hasonlóan, ahogy a szemiotika alapkategóriáit a tudományágat megalapító Charles Morris a *méhek táncnyelv-kommunikációjának* példáján mutatja be, amit Karl von Frisch osztrák Nobel-díjas etológus fedezett fel.)

Argyrisék a tanulás tanulását a delfinek cirkuszi produkciójának idomításán szemléltetik, amiből kiderül, miért olyan irdatlanul nehéz, bonyolult és mérhetetlen türelmet igénylő – emiatt ritkán sikeres (!) – folyamatról van szó; és ezért nem is igen botránkozhatunk meg azon, ha a bármily okos politikai elitek értelmi szintje még nem egészen tudott felnőni ehhez a feladathoz. Argyris és tanítványai a szervezetek mikroszintjén is hangsúlyozzák, hogy a kéthurkos tanuláshoz „felnőtt” menedzserek kellenek, amely minőség fő ismerve, hogy beosztottaikat is felnőttként kezelik (ami ugye az EU-integráció megaszintjére emelve e felnőttiséget nemcsak a kiskorúként kezelt tagállamoknál, de kezelőiknél is megkérdőjelezi).

De pillantsunk bele a tanulás tanulásának algoritmusába. A delfin megtanulja, hogy ha a tréner sípol, az jót jelent: utalványt valami csemegére. Így ha egy mozdulatára sípszó érkezik, azt érdemes ismételni. Ám a tréner nem egyetlen mozdulatot akar megtanítani, hanem mozdulatok egész osztályát, vagyis egy szélesebb kontextust, amiben a mozdulatnak értelme van. Ezért ha a delfin egy bevált mozdulatra nem kap sípjelet, egyéb mozgásokat produkál, s ezek egyikénél megint megszólal a síp. De miután az elvárt jutalomjel egyszer csak ennél is elmarad, lassan kezd derengeni benne, hogy ahányszor „színpadra lép”, mindig más látványos mozdulatot kell bemutatnia, és így az előző tanulási kontextusról tanult meg valamit. Amiben előbb még benne élt, azt most kívülről látja, amivel végül megtanulja a *kontextusok kontextusát*, amelyben az alsóbb, részlegesebb osztály magasabb értelmet nyer. Talán már ez az általános rendszerelméleti illusztráció is vet némi fényt az EU-integráció tanulási folyamatába való beletanulás néhány problémájára. Elsőnek persze azt kell tudatosítani, hogy itt nem a folyamatot vezérlő hatalmak a cirkuszi trénernek és nem a gyengébb országok képviselnék az alacsonyabb létrendhez tartozó élőlényt. Sőt helyzetüknél fogva épp az előbbieknél kell szívósabban próbálkoznunk azzal, hogy reflektálón lássák kívülről azt a kontextust, amiben eddig spontán ügyködtek. (Az utóbbiak már amúgy is elég kemény leckéket kaptak az adaptálódási kényszerből.) S a tanulás tanulásának szakértői – mikroszintről Chris Argyristől makro-/megaszintre alkalmazva Paul Krugmanig (de hazai közgazdászokat is említhetnénk) itt olyan funkciót tölthetnek be, mint a *kísérleti sebészet* kutatói, akik alapkutatási eredmények támpontjaira építik

fel a klinikai sebészet biztonságosan alkalmazott gyakorlatának közbülső emeleiteit: a kísérletes és klinikai sebészeti kutatásokat. Hiszen ezek nélkül hogyan is tudhatnák az ország és a világ rengeteg kórházában szikét forgató személyek, hogy mibe és hogyan lehet belevágni, hogy a beteg életben maradjon, sőt gyógyuljon? Mi, laikusok nemigen szoktunk elgondolkozni azon, hogy a minden képzeletünket meghaladóan kényes agy- vagy szívműteti *technológiák* bátorságos alkalmazása milyen fejlett *kísérleti alapokon* nyugszik, (vö. Nagy Sándor: *Mi a kísérletes sebészet?* In: *Magyar sebészet*, 50. 4-6. 1997).

Ám a realizmus parancsa, hogy Argyirisék művéből legalább még egy tanulságot („tanulnivalót”) ide idézzünk, hogy a paroxizmusig fokozódott európai-görög dráma boncolásából ne hagyjuk ki a *kompetitív*, görög szóval: *agonisztikus* elemet, és az ebben forgatott csatabárdok egy veszélyes változatát. „Ha valakit megkérdezzünk, hogy bizonyos szituációban hogyan viselkedne, a szokásos válasz az illető részéről az ő vallott elmélete (*his espoused theory*). De hatékonyabban vizsgálódva kideríthetjük, hogy valójában ettől különböző elgondolásai és motívumai vezérelték végrehajtott cselekedeteit (*his theory-in-use*).” Ezzel a különbségtétellel a szerzők persze csak az értékelmélet ama polaritását alkalmazzák saját kutatási területükre, amelyik szembeállítja az értékjelenség két aspektusát: ami *ténylegesen megszabja* preferenciánk irányát és amiről *azt hisszük*, hogy preferálnunk kell. Ez a szembeállítás a fentebb idézett Morrisnál az *operatív* versus *elgondolt* (conceived) értékaspektus. De legfrappánsabban a szovjet politbüro-tag Alexandr Jakovlev egy őszinteségrohamában nyert kifejezést: „Nyakló nélkül iszunk, bár nem szeretjük a részegeskedőket. Ezer éve mindent ellopunk, bár nem becsüljük a tolvajokat. Szakadatlanul hazudunk, bár megvetjük a hazudozókat.”

Nos, a tanulás tanulását tudatosan is, de igen gyakran reflektálatlanul (vagyis az „adaptív tudatalattink” által vezéreltetve, ami cselekedeteink nagy többségét meghatározza) *becsapjuk* önmagunkat is, de természetesen főleg játszma-ellenfelünket (noha belőle átfogóbb perspektívában szövetségesünk válhatna, sőt mindkettőnknek az volna a jobb.)

Erre az *agonisztikus* elemre és benne a *csalás* csatabárdjára utal Róna Péter Magyar Nemzet-cikkében: „De mit ér egy olyan szerkezet és egy olyan elit, amelyik az EU GDP-jének alig két százalékát kitevő görög gazdaság problémáját öt éven át nem tudja megoldani, legyenek a görögök bármennyire is zsványok és Európa urai bármennyire is erényesek?... Persze sohasem a gond megoldásáról, hanem *Európa új hatalmi struktúrájának kiépítéséről* volt és van szó.” (Kiemelés: V. K.)

S zárószónak természetesen a „magyarkérdést” kellett felvetnie. S ez az a pont, ahol a tételeihez történő eddigi csatlakozást, legalább részben vitatásba fordítom. „A kérdésre a magyar elit – azaz Gyurcsányék és Orbánék – már rég megadták az eltérő csomagolású, de tartalmilag azonos választ: hazánk az olcsó bérmunkával kíván hozzájárulni Európa boldogulásához.” – írja Róna. Nos, egy 2013-as cikkemből kell idéznem egy Róna Pétertől átvett *kijózanító* passzust. (Varga K.: *Lilliput és Brobdingnag: Magyar és kínai pályagörbék a globalizációs válságban. Magyar Tudomány*, 2013/3, 308-313.) Ebben Szelényi Iván sejtése nyomán, miszerint a Teng Hsziao-ping nevéhez fűződő kínai sikerfordulat képlete esetleg épp a mi Liska Tiborunk gebin-konceptiójából juthatott el nemcsak térbeli távolságokon, de léptékkülönbségeken átívelőn is oda, ahol – az önző és ostoba magyar nómenklatúrával szemben – meglátták benne a „bölcsek kövét”, felelevenítettem azokat a Mecseki szénbányákban végzett Liska-kísérleteinket, amelyek a rendszerváltás hajnalán hihetetlen hatékonyságjavulást hoztak. Az ebből spontán sarjadó új reménykedés lehűtésére viszont így folytattam: „Ám ezzel el is jutottunk a Lilliput/Brobdingnag-metafora, a »*kicsik versus nagyok*« együttes szemléletéből nyerhető tanulságok *korláta*ihoz. Ahogy Róna Péter helyzetdiagnózisa (Itt a vége. Népszabadság, 2012. május 19.) hangsúlyozza: a világ gazdaság erősebb szereplői nem engedtek át, és kérdés, hogy valaha is át fognak-e engedni nekünk, *magasabb hozzáadott értéket termelő feladatokat*. Így pedig aligha tudhatunk »kikászálódni« a tőkétlenségünkéből. Eszerint mintha az ilyen kis ország számára a »kapitalizmus kívülről« pályagörbéjén kívül minden más út vágyálom maradna.”

A két Róna-nyilatkozat között tehát hangsúlykülönbség van. És mintha a második már elfeledkezne arról, amivel az első még reálpolitikusan számolt: a kicsik és gyengék csak abban a feltételrendszerben

javíthatnak helyzetükön, amit az óriások alakítanak ki a saját érdekükben. Nem tudom, Róna Péter mennyire van tudatában annak, hogy a két miniszterelnököt e szempontból egy napon említeni őt magát egy, a saját pártjánál dinamikusabban erősödő, de más impulzusoktól hajtott irányzattal helyezi közös platformra.

(A szerző szociológus)